

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון ר"ס, תשפ"ד

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

החלפת יום עבודה שהתייגתה

את מקומו. אלא שיהודה לא היה בטוח שעליו להשיב את הכסף. התשלום ניתן לו על החלפת המשמרת, וכאשר בוטלה העבודה, הרוויח הוא את היום החופשי. שלומי, אמנם, לא תכנן לשלם כפול על ימי העיון, ובקושי על עצמו רצה לשלם לולא שכנועיו של יהודה. אולם לנוכח טענותיו, הסכים עם יהודה כי עליהם לפנות אל בית הדין ולקבל את פסק דינה של תורה.

עיקרי הנושא בהלכה

נקדים לברר מה הדין באדם שהתחייב לתת לחברו או לפועל חפץ מסוים בעבור דבר שנתן לו או שעשה עבורו, האם הוא חייב לתת דוקא את החפץ המסוים שהתחייב או שהוא יכול לתת דבר אחר. עוד יש לברר מה הדין אם החפץ המסוים ההוא נאבד או נשרף, האם יהיה חייב לשלם לו או שיוכל לומר לו שלך אבד ונשרף.

א. גביית חוב כשסוכם על נכס שיהיה 'אפותיקי'

לגבי הלואה, אנחנו מוצאים (גיטין מא.) שאם הלוח העמיד למלוה שדה 'אפותיקי' (=אפה תהא קאי, כלומר, מכאן תעמוד לגבות את חובך), ושטף הנהר את השדה, המלוה גובה משאר נכסי הלוח גם אם מכר אותם ללקוחות, אלא אם כן עשה הלוח עם המלוה תנאי שלא יהא לו פרעון אלא משדה זו (=אפותיקי מפורש"), שבאופן זה לא יגבה משאר נכסים.

בגמרא (שם) נאמר עוד, שאם הלוח מכר את שדה האפותיקי לאחרים, המלוה גובה משאר נכסי הלוח. וביארו הראשונים (שם) שדברי הגמרא נאמרו באפותיקי רגילה, אבל באפותיקי מפורש המלוה גובה משדה האפותיקי שאצל הלוח. דברי הגמרא נאמרו באופן שכבר מכר הלוח את האפותיקי, וכתבו הרמב"ן הרשב"א הריטב"א והר"ן (שם) שלכתחילה אינו רשאי הלוח למכור את האפותיקי לאחרים,

שיחתם של שלומי ויהודה התקדמה שלב, ושלומי עדכן את יהודה בחגיגות על שמחת בר המצווה של בנו היקר, קובי, המיועדת להיערך למזל טוב במוצאי אסרו חג של סוכות. לאחר לחיצות הידים הנרגשות והנהוני הראש הקדחתניים, ההזמנה הראשונה והמקדימה לשלב ההזמנה הכתובה והססגונית ותיאור האירוע לפרטיו, ביקש שלומי לקשור את תחילת השיחה לסופה, כשהוא פונה ליהודה בבקשה פשוטה: מאחר וכיום אסרו חג חלה משמרתו שלו בעבודה במפעל, בו בזמן שעליו להתארגן ולהתכונן לערב הגדול כנדרש מאבי החתן, ומאחר ובלוח העבודה של יהודה רשום יום זה כיום חופשי, שמא יועיל יהודה להחליף את משמרות עמו ולהתייצב לעבודה ביום זה במקומו. לקראת הערב, יבוא על שכרו בארוחה דשנה שתוגש לפניו בבר המצווה, כמובן מלבד השכר על עבודתו, שישולם לו מיידית כבר כעת, בכך שהוא ישלם בעבורו את דמי ההרשמה לימי העיון. יהודה נענה בחפץ לב לבקשתו של שלומי, והבטיח להתייצב ביום המיועד, הן במשמרת במפעל, והן בחגיגת בר המצווה המשמחת שתיערך בערב של יום.

אתא ובא יום שמחת תורה תשפ"ד, ויושבי ארץ ישראל קמו ליום של דין קשה. ערבים ישמעאלים צמאי דם פרצו את גדרות הגבול, וטבחו באכזריות ביושבי הארץ. מובן מאליז ששם פרוץ המלחמה, בוטלה העבודה במפעל החקלאות הסמוך ליישובי הדרום. יהודה עדני נשאר בביתו עם יומו החופשי, ולא מילא את מקומו של שלומי. בערב התקיימה חגיגת בר המצווה לבנו של שלומי ביטון במתכונת צנועה ומצומצמת יותר, בצל הבשורות הקשות והכואבות.

למחרת, פנה שלומי ליהודה וביקש ממנו להשיב לו את 240 השקלים ששילם עבורו על ימי העיון, מאחר ולבסוף לא נצרך למלא

מפעל החקלאות הגדול 'קטוף ואכול' שבדרום, עובדים מאות פועלים מרוצים. תנאי השכר והיחס מצוינים, ותושבים רבים מערי הדרום מצאו בו מקום עבודה נוח ונעים. בתחילת חודש אלול תשפ"ג, נערכו ימי עיון לכלל העובדים מטעם המפעל, בנושא החשוב והגורלי 'כיצד לשמור על טריותם של הפירות והירקות לאורך זמן'. טיפים והמלצות, פטנטים ורעיונות, שעתידים היו להתגלות על ידי מיטב האגרונומים והמומחים בשלל הרצאות מרתקות וצבעוניות. גם דיון ער סביב שולחן עגול יתנהל בין כלל העובדים, כשכל אחד שיש לו מה להוסיף מוזמן לפרוס את משנתו.

איש לא אבה לוותר על ימי העיון, שנערכו באוהלי ענק שהוקמו בשטח, מוקפים בחממות ובשדות טובלים בירק, מהם יוכלו לקטוף ולהגיש לשולחנות הניסויים, ולמשש בידים את פתרונות הקסם. תפריט הבריאות הדיאטטי כלל מינים רבים של פירות האדמה, שחיבה יתירה נודעת להם במפעל 'קטוף ואכול', לצד שאר מאכלים מזינים ומועילים. גם פעילויות משחררות נכללו בתכניה, ובסך הכל, מדובר היה על יומיים גדושים ועמוסים, מעניינים ומרתקים. סכום ההשתתפות לכל עובד, לאחר סכסוד משמעותי, עמד על סך 240 שקלים בלבד.

יהודה עדני עובד במפעל 'קטוף ואכול' כבר כמה שנים, בהן נערכו כבר פעמיים ימי עיון מטעם המפעל. החוויה הנעימה נשמרה עמוק בתודעתו, והוא ידע היטב שאל לו לפספס את האירוע גם בפעם הזאת. בתיאוריו המתרפקים הצליח להלהיב את רוחו של שלומי ביטון, ידידו מן המפעל, שזו לו הפעם הראשונה להשתתפות בכינוס מסוג זה. אף על פי שמשכורתו של שלומי אינה גבוהה במיוחד, הוא השתכנע מיהודה כי השקעת מאתיים וארבעים השקלים משתלמת במיוחד ומצדיקה את התמורה.

וכל שכן שאינו יכול לדחות את המלוה לשדה אחרת, אלא חייב לפרוע משדה האפותיקי. אך הטור (סימן קיז) כתב שגם בשדה אפותיקי רשאי הלוה לפרוע למלוה מאיזה קרקע שירצה. ובבית יוסף (שם) תמה מנין לשיטה זו.

ברש"י ובתוספות (שם ד"ה גובין) ביארו את דברי הגמרא (שם) שאם הלוה רוצה הוא יכול למכור את האפותיקי לאחרים והמלוה יגבה משדה אחרת שברשותו. בפשטות משמע מדבריהם שאם שדה האפותיקי ברשותו אין הוא רשאי לפרוע למלוה מקרקע אחרת. וכן דעת הרי"ד (פסקים, שם). אלא שבדרישה (שם סק"א) ובביאור הגר"א (שם סק"ד) כתבו שדברי רש"י ותוספות הם כשיטת הטור, וגם הם סוברים שכשם שהלוה יכול למכור את שדה האפותיקי לאחרים, כך הוא יכול לפרוע למלוה בעצמו מקרקע אחרת שברשותו.

עוד מצינו בריטב"א (שם) שכתב, כי הגם שדין בעל חוב לגבות משדה בינונית, משדה אפותיקי המלוה רשאי לגבות אפילו היא עידית. ולאידך גיסא אם היא שדה זיבורית, רשאי המלוה לגבות משדה אחרת בינונית, וכדינו. וכן כתב הר"ן (רי"ף שם כב.). לשיטתם הלוה אינו רשאי לדחות את המלוה לשדה אחרת, אבל המלוה רשאי לגבות כדינו משדה אחרת. בבית יוסף הביא את דבריהם, ותמה על הטור שהיפך את הדברים ונתן ללוה את הזכות לפרוע משדה אחרת כמו שירצה. ובדרכי משה (סק"א)

יש לנו ללמוד שהוא הדין בכל פועל לזמן קבוע שהמעסיק הקדים לו את שכרו ומת הפועל בתוך הזמן, המעסיק אינו יכול לגבות מהיורשים אם הם רוצים להשלים את העבודה במקום האב.

כתב כי המגיד משנה (הלכות מלוה פרק יח הלכה ג) שיטה אחרת לו מהר"ן. ובדרישה (שם) כתב כי לשיטתו בדעת הרשב"א לא המלוה ולא הלוה רשאים לגבות משדה אחרת.

השולחן ערוך (סימן קיז סעיף א) כתב כי באופן שנשטפה השדה המלוה גובה משדה אחרת. כתב הרמ"א על דברי שאם לא נשטפה, חייב הלוה לפרוע מהאפותיקי (-כדעת הרמב"ן והרשב"א), ויש חולקים (-דעת הטור). וכתב הסמ"ע (סק"א) כי מדברי השו"ע נראה שהכריע כדעת המגיד

משנה שאין המלוה או הלוה רשאים לפרוע משדה אחרת מלבד אם שטפה נהר, ואילו לשיטת רש"י ותוספות הן הלוה והן המלוה רשאים לשנות לשדה אחרת וכדין כל פריעת חוב. [יש להעיר, כי בדברי הריטב"א והר"ן מפורש שרק המלוה רשאי לשנות, ובדברי רש"י ותוספות מצאנו רק שהלוה רשאי לשנות].

נמצא שיש חילוקי דינים רבים בין קרקע שהוגדרה כ'אפותיקי' סתם, לבין קרקע שהוגדרה כ'אפותיקי מפורש', שסוכם שלא יגבה אלא ממנה.

ב. גדר 'נכס' שהעמידו ביניהם לטובת הפירעון

כעת יש לברר מה יהיה הדין אם בשעת ההלוואה סיכמו ביניהם שיגבה חובו מקרקע זו דוקא. אמנם הוא לא אמר לו שלא יהא לו פרעון אלא מזו, אבל הוא כן אמר לו שיפרע לו מקרקע זו דוקא, האם ההגדרה של השדה היא כאפותיקי רגילה היות שלא התנה שיגבה רק מקרקע זו, או דינה כאפותיקי מפורש כיון שסוף סוף דעתו של המלוה הייתה להיפרע דוקא מקרקע זו.

השער משפט (סימן קיז סק"א) דן במלוה לחברה שהתנה את הסכמתו בקבלת שטר התחייבות אישי מהנאמן של החברה, אלא שבשטר נכתב שהפירעון יהיה מרכוש החברה. לאחר מכן, הנאמן עזב את הנאמנות והחברה התכחשה לחוב, וכעת תובע המלוה את הנאמן לעמוד בשטר ההתחייבות, והנאמן טוען שההתחייבות האישית שלו הייתה מוגבלת רק לממון החברה, ואין עליו חיוב לשלם ממקום אחר. וכתב כי הגם שההתחייבות עצמה הייתה אישית על הנאמן, מאחר שסומן שהפירעון יהיה מממון החברה, למרות שלא נאמר בפירוש שלא יהיה למלוה פירעון אלא מממון זה, הדבר נחשב כאפותיקי מפורש, שהמלוה מפסיד אם נשטפה הקרקע,

והלוה אינו יכול לפרוע בקרקע אחרת. ואין הדבר דומה לדין אפותיקי רגילה, שבה אין המלוה מוגבל לגבות דווקא משדה זו, שמסיבה זו גם אם היא נשטפה הוא גובה משאר נכסי הלוה, היות שבאפותיקי רגילה לא נאמר למלוה אלא שאם לא יפרע לו במעות יגבה משדה זו, מה שאין כן כאן שסיכמו מראש שהגביה תהיה מממון זה, ומשמעות הסיכום שלא יהיה לך פירעון אלא מממון זה.

והביא ראייה לכך, מהמשנה במסכת גיטין (ל). המלוה מעות לעני על מנת לגבות את

החוב ממעשר עני שיפריש המלוה, ואחר כך העשיר אותו לזה עני ושוב אינו נוטל מעשר עני, ומשכך המלוה לא יכול להפריש עבורו מעשר עני ולגבות את חובו, ומכל מקום הלוה זכה במה שבידו והמלוה לא יכול לדרוש ממנו את פרעון החוב. ופירש רש"י (שם ל: ד"ה וזכה) הטעם שהרי הלווהו על מנת שלא ליפרע ממנו אלא ממעשר עני. ומכאן הוכחה, שהלוואה שנערכה על מנת להיפרע מדבר מסוים, אף שלא התנה במפורש שהפירעון לא יהיה מדבר אחר, אינו יכול לגבות מדבר אחר, למרות שאותו דבר שהעמיד לפירעון כבר לא קיים.

אמנם רבה של העיר סקאלא, רבי שלמה דרימר, בעל 'בית שלמה', השיב (חושן משפט סימן לה) לידידו רבי ישראל יהודה לייב, רבה של קהילת זיטאווא, על שמעון שלוחה כסף מראובן ולא היה בידו לפרוע את ההלוואה, ובמקום זה נתן למלוה קאנטראקט (=חווה התחייבות) שהיה לו על אדון אחד על סכום גדול, ומסר שמעון לראובן מסמך בחתימתו המאשר שמגיע לו את סכום החוב 'אפותיקי' מתוך ה'קאנטראקט', וכאשר יקבל את כספו כמפורט בחווה, יקבל ראובן גם הוא את כספו. לאחר תקופה נדרש שמעון לאותו חווה כדי לתבוע את האדון ההוא, אלא שעוד בטרם גבה את סכום ההתחייבות שבחווה, הפך שמעון לעשיר גדול, וכעת תובע ראובן את שמעון על הכסף שהיה חייב לו, והוא טוען שאת הקאנטראקט מסר לו שמעון בתורת משכון ולא בתורת פרעון, ואילו שמעון מצידו מגיב על טענתו, שהיות שהתרצה לקבל את הקאנטראקט באפותיקי, כעת תביעתו היא רק מתוך אותו חווה, וכאשר ישלם האדון את חובו הוא ימסור לראובן את כספו.

וענה ואמר רבה של זיטאווא, כי אפילו לשיטת השער משפט שאם ייחד לו נכס לפירעון, אין הלוה מחויב לפרוע לו מנכסים אחרים, אין זאת אלא אם סיכמו כן במועד ההלוואה, אך בנידון זה הרי תחילת ההלוואה היתה בסתם, ורק אחר כך כשמטה יד הלוה הוכרח המלוה לקבל ממנו את הקאנטראקט, ובאופן זה הכל יסכימו שהמלוה יכול לומר שלא הסכים להסתלק ממנו לגמרי. וכן מצינו לגבי קנין 'מעמד שלשתן' (סימן קכו סעיף ט), לגבי מי שהקנה לחבירו בפרעון חובו כסף שיש לו אצל אחר, והדבר נעשה במעמד שלשתן והסכים המלוה, ולאחר מכן מי שבידו המעות אינו מעביר את המעות, הדין הוא שהמלוה יכול לחזור בו, לפי שהוא יכול לומר שלא עשה כן על מנת להסתלק מהחוב.

ה'בית שלמה', שהשיב לו על דבריו 'בין גאולה לגאולה' - בין פורים לפסח, הסכים עם הכרעתו זו, ועוד הוסיף לדון בעיקר

דבריו של השער משפט שלא היה תחת ידו באותה עת, וכתב שהוכחתו ממלוה שכוונתו הייתה להיפרע ממעשר העני שבינתיים העשיר, כבר נמצאת במוקד דינו של הפני יהושע בסוגיא שם (ל. ד"ה אמר רב פפא), שהקשה מדוע צריכים רש"י (ד"ה בעל הבית) ותוספות (ד"ה לא שנו) לתת טעם מפני מה אין המלוה יכול לחזור בו, הרי יש כאן סיכום ברור שנחשב כאילו היה תנאי מפורש שלא יהא פרעון אלא מזה, וזה מועיל אפילו ללא קנין, מאחר שהוא נחשב

וכן כתב הר"ן (רי"ף שם כב.). לשיטתם הלוח אינו רשאי לדחות את המלוה לשדה אחרת, אבל המלוה רשאי לגבות כדינו משדה אחרת. בבית יוסף הביא את דבריהם, ותמה על הטור שהיפך את הדברים ונתן ללוה את הזכות לפרוע משדה אחרת כמו שירצה

כמחילה, ותירץ הפני יהושע שאין הדבר נחשב כתנאי מפורש שלא יהא לו פרעון אלא מזה, ולכן מצד התנאי שעשו אין לומר שלא יגבה ממנו, אלא רק משום תקנת חכמים שתיקנו שאם אין לו לא יצטרך לשלם. הרי לנו שסבר שכל שלא אמר שלא יהא פרעון אלא מזה, אין דינו כאפותיקי מפורש.

ג. פועל שמת באמצע מלאכתו

הלכה נוספת מציינו לגבי תשלומי פועל שמת בתוך הזמן. פועל קבלן שקיבל שדה לטפל בה ומת באמצע הזמן, ההלכה היא (סימן שכט סעיף א) שבעל הבית אינו יכול לתבוע מהבן מה שכבר קיבל אביו, וכן הבן אינו יכול לתבוע את בעל הבית שישלים לו מה שהיה צריך לתת לאביו על מנת להשלים את המלאכה, אלא שמים את מה שעשה עד עת מותו ויתן לו.

ביאר הסמ"ע (סק"א) את כוונת המחבר בהלכה זו, שאם כבר קיבל האבא תשלום על כל עבודתו קבלן, וכעת בעל הבית לא מעוניין להניח את השדה ביד בני המנוח אלא מבקש מהם שיחזירו לו את ההפרש שקיבל האב על מה שטרם הספיק, הדין הוא עם הבן שיכול לומר לו תניח את השדה בידי ואגמור את עבודתו של אבי, אבל אם עדיין לא קיבל האב כלום על חלקו והבן דורש שיתן לו את השדה להמשיך את עבודת אביו כדי לקבל את כל התשלום,

כאן הדין עם בעל הבית שיכול לומר שאין לו שום עסק עם הבן אלא ישלם לו רק בהתאם למה שעשה אביו.

כתב על כך בנתיבות המשפט (סק"א) שמדברי הסמ"ע, שכאשר כבר באו דמי השכירות לידי האב, שוב אין בעל הבית יכול לדרוש את החזר ההפרש בעד מה שהאב עדיין לא עבד, אלא זכותם של היורשים לומר שהם יסיימו את העבודה תחת האב, יש לנו ללמוד שהוא הדין בכל פועל לזמן קבוע שהמעסיק הקדים לו את שכרו ומת הפועל בתוך הזמן, המעסיק אינו יכול לגבות מהיורשים אם הם רוצים להשלים את העבודה במקום האב.

הגאון רבי מאיר אריק, בתשובה לשאלתו של הרבני החריף מו"ה דוב וויסער (מנחת פתים מהדורה חדשה שו"ת חושן משפט סימן ה, מהדורה ישנה מופיע בחו"מ סימן קיז סעיף א), על ראובן סוחר עורות שהגיעו אליו עורות על ידי הבאה"ן (=רכבת), ומאחר ולא היה לו לשלם עליהם, ביקש הלואה בהיתר עיסקה משמעון והציע לו שהפרעון יהיה באופן זה: שמעון יקח את העורות מהבאה"ן וישלחם אל הגארבע"ר (=המומחה העוסק בעורות), והוא ימסור לו מסמך שמאשר כי לאחר עיבוד העורות ומכירתם, הסכום הראשוני ילך לשמעון, ולאחר מכן אם יהיה רווח הוא יעביר לראובן. בסופו של דבר, לא רק שלא היה רווח אלא עוד היה גם נזק, וההכנסה איננה מכסה אף לא את העלות של העורות. השאלה שעמדה שם לדיון, האם במצב כזה חייב ראובן להוציא כסף מכיסו.

ה'מנחת פתים' האריך בתשובתו שם, וכתב שמדברי הנתיבות הנזכרים יש הוכחה שהוא סובר שלא כדברי השער משפט. כי לדברי הנתיבות אם היורשים אינם מעוניינים להמשיך את מלאכת אביהם, הם חייבים לשלם ממעות שהניח אביהם, ולכאורה הרי כאשר המעסיק שילם מראש

את הכסף לפועל, הרי נתן זאת כהלוואה על סמך שהמלאכה תיעשה, ודעתו הייתה לגבות את החוב ממעשי ידיו ופועלתו של הפועל, ומאחר שהפועל מת ואינו יכול לעשות פעולתו, מהיכי תיתי שיוכל לגבות את החוב במעות, הרי לשיטתו של השער משפט כאשר נתן לו מיד על דעת לגבות אחר כך, שוב לא יכול לגבות בענין אחר, ובהכרח שהנתיבות חולק וסובר שגם כאשר נתן הלואה על מנת לגבות מדבר מסוים, אין זה נחשב כאפותיקי מפורש. אך כתב להעיר על הבית שלמה שכתב להוכיח שלא כשער משפט מכח ביאור רש"י ותוספות וכמבואר בפני יהושע (גיטין ל. ד"ה אמר רב פפא), שהרי בראב"ד (שם השגות רי"ף טו:) מפורש כשער משפט, שהטעם שהעני שהעשיר אינו חייב להחזיר את החוב מאחר שהפירעון ממעשר עני הוא כאפותיקי מפורש, והובא דבריו ברמב"ן (שם ד"ה והא דאמרינן), ברשב"א (שם ד"ה אם בא לחזור) ובריטב"א (שם ד"ה אמר רב פפא). וכ"כ במאירי (ד"ה אמר המאירי וד"ה וגדולי המפרשים). [בהמשך דבריו מעלה המנחת פתים לגבי השאלה שנשאל, שם הרי מדובר על עיסקה, פלגא מלוה ופלגא פקדון, ואם כן לגבי החצי פקדון בוודאי יש לפטור את הלוח, שהרי יודע המלוה שהפסיד מהקרן ולא שייך תקנת מהר"ם שלא יהיה נאמן על הקרן רק בעדים, אמנם לגבי החצי של הלואה דעתו שלא נתכוון המלוה לסלק עצמו משאר נכסי הלוח].

לסיכום: כאשר עשו אפותיקי מפורש, יכול המלוה לגבות רק מאותו נכס שסיכמו ביניהם, וגם הלוח לא יכול לסלק אותו באופן אחר. וכאשר עשו אפותיקי סתם, נחלקו הפוסקים אם הלוח יכול לסלק את המלוה בפרעון אחר, אך בוודאי שאם האפותיקי אבד או נשרף, הלוח אינו נפטר מן החוב. והרי לפנינו מחלוקת הפוסקים באופן שסיכמו ביניהם שהפרעון יהיה מנכס מסוים, אך לא עשו זאת אפותיקי מפורש לומר להדיא "לא יהא לך פרעון אלא מזה", שלדעת השער משפט הסיכום כמוהו כאפותיקי מפורש, וכן עולה דעת הראב"ד והרמב"ן והרשב"א והריטב"א והמאירי (גיטין ל.). ולדעת הנתיבות והבית שלמה אין זה כאפותיקי מפורש, וכן עולה דעת רש"י ותוספות (שם).

המשך הדיון והיוצא להלכה נביא בע"ה ובס"ד בשבוע הבא

